

AVRUPA BİRLİĞİ'NE UYUM SÜRECİNDE TÜRK TARIM HUKUKU: MEVCUT DURUM, SON GELİŞMELER VE YAKLAŞIMLAR

*Mehmet KILIÇ**

Özet

Toprakla insan arasındaki ilişkileri ve tarım kesimine yönelik politikaları hukuki yönden inceleyen tarım hukuku, AB ortak tarım politikasıyla birlikte gelişen yeni bir hukuk dalıdır. AB başta olmak üzere diğer birçok hukuk sisteminde, tarım kesiminde ortaya çıkan her türlü hukuki ilişkileri özel kanunlarla düzenleyen modern bir tarım hukuku anlayışı hâkimdir. Türk hukukunda ise, tarım kesimine yönelik hukuki çalışmalar, birkaç özel hukuki düzenleme dışında uzun yıllar boyunca genel kanunlarda yer alan düzenlemelerle sınırlı kalmıştır. AB'ne uyum sürecinde kabul edilen hukuki düzenlemelerle önemli gelişmeler sağlanmış olsa da, bu gelişmeler daha çok AB'ne uyum ve uluslararası taahhütleri gerçekleştirme amacına yönelik olduğundan tarım kesiminin somut ihtiyaçları dikkate alınmamaktadır. Özellikle, kabul edilen hukuki düzenlemelerin uygulanması konusunda yaşanan yetki karmaşası ve kurumsal yapıların oluşturulmaması, bu mevzuatın etkili ve amaçlarına uygun bir şekilde uygulanmasını olanaksızlaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Tarım hukuku, AB'ne uyum, Tarım hukukunda gelişmeler, AB hukuku*

Abstract

Studying relationship between human and land and the policies regarding agricultural sector in terms of law, the agricultural law is a new branch of law developing with the EU common agricultural policy. A modern agricultural law concept regulating any and all legal relations occurring in agricultural sector regulated by private laws is dominant in several jurisdictions, including mainly the EU. However, the legal studies regarding agricultural sector in Turkey have been limited to regulations contained in general law for several years except just a few private law regulations. Although some important developments have been achieved by means of legal

* Dr., Dr., Araş.Gör., Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü

regulations adapted recently for the purpose of adaptation with the EU legislations, such developments have been made not for the sake of the concrete needs of agricultural sector but adaptation commitments made to the EU. Particularly, the confusion of authority experienced in regard to implementation of the adapted legal regulations and failure to establish the institutional bodies have all made impossible to achieve the effective implementation of the legislation in line with the objectives thereof.

Key Words: *Agricultural law, Adaptation of EU, Developments in agricultural law, EU law.*

Giriş

İlk dönemlerde toprakla insan arasındaki ilişkileri inceleyen hukuk dalı olarak ortaya çıkan tarım hukuku, tarımsal faaliyetlerde meydana gelen gelişmeler sonucunda toprak-insan ilişkileri dışında devletle olan ilişkileri de içine alan kapsamlı bir hukuk dalı haline gelmiştir. Gerçekten de, başlangıçta tarım hukukunun konusunu, toprakla insan arasındaki ilişkiler oluştururken, devletin bu alana yönelik müdahaleleri, insan-toprak-devlet arasında ortaya çıkan tarım kesimine yönelik her türlü ilişkinin esas alınması zorunluluğunu doğurmuştur¹. Tarım hukukunun, tarım arazisini esas alan klâsik anlayışı yerine, tarımsal işletmeyi esas alan modern anlayışı, ulusal tarım politikalarının gerçekleştirilmesinde en önemli araç görevini üstlenmesine yol açmıştır². Bu görev ise, tarım kesimine yönelik her türlü faaliyetin, genel hükümler dışında özel kanunlarla düzenlenmesi zorunluluğunu doğurmuştur³.

Avrupa Birliği (AB) başta olmak üzere diğer birçok hukuk sisteminde, tarım kesiminde ortaya çıkan her türlü ilişkileri özel kanunlarla düzenleyen modern bir tarım hukuku anlayışı hâkimdir⁴. Tarım politikalarının gerçekleştirilmesinde en önemli araç olan tarım hukuku kapsamına giren konular, genel hükümlerin dışında kendine özgü usul ve ilkelerle özel olarak düzenlenmektedir⁵.

Türk hukukunda ise, tarım kesimine yönelik hukuki çalışmaların uzun yıllar genel hükümlerde yer alan düzenlemelerle sınırlı kaldığı görülmektedir⁶. Ancak, özellikle son yıllarda AB mevzuatına uyum için yürütülen çalışmalar sonucunda tarım hukuku alanında önemli adımlar atılmıştır. Bu nedenle makalede, son yıllarda AB'ne uyum

¹ Christian Grimm, **Agrarrecht**, München: C.H. Beck Verlag, 1995, p. 13 vd.

² AB Ortak Tarım Politikası kapsamında yapılan hukuki düzenlemeler AB tarım hukukunun temel esasları olarak ele alınmaktadır bkz. John Anthony Usher, **EC Agricultural Law**, Oxford: Oxford University Press(UK), 2001, p. 2.

³ Geniş bilgi için bkz., Francesco Galgano ve Giovannella Mendici Tabet, **Principi di Diritto Agrario**, Bologna: Libri dell'editore: Zanichelli, 1999, p. 3.

⁴ Turner, George / Werner, Klaus: **Agrarrecht Ein Grundriß**, Stuttgart: 1998, 2. Auflage, s. 25 vd.

⁵ Joseph McMahon, **Law of the Common Agricultural Policy**, London: Longman, 2000, p. 1; İbrahim Orkun Atalay, "Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası", **Kazancı Hukuk İşletme ve Maliye Bilimleri Dergisi**, Sayı: 2, Ağustos 2004, s. 58 vd.

⁶ Suat Aksoy, **Tarım Hukuku**, Ankara: A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları, 1984, s. 13 vd.

kapsamında kabul edilen hukuki düzenlemelerle tarım hukukunda ortaya çıkan gelişmeler ele alınmıştır.

Türk Tarım Hukukunun Tarihsel Gelişimi

Genel Olarak

Türkiye’de bugün geçerli olan tarımsal toprak mülkiyeti anlayışının geleneksel kökenlerinde, Osmanlı İmparatorluğunun başarılı bir şekilde uyguladığı arazi yönetim anlayışının izleri bulunmaktadır. Bu nedenle, Türkiye’de tarım hukukunun mevcut durumunun incelenmesi için AB’ne uyum çalışmalarının başlangıcına kadar olan gelişmeler de dikkate alınmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde geçerli olan hukuk sisteminde bugünkü anlamda modern bir tarım hukuku anlayışından söz etmek mümkün değildir. Bu dönemde, toprak hukuku ön planda tutulduğundan tarım hukukuna ilişkin ilke ve esaslar toprak hukuku kapsamında değerlendirilmektedir.

Osmanlı imparatorluğunda ekonomik faaliyetler ve dolayısıyla ülke ekonomisi de büyük ölçüde tarımsal faaliyetlere dayandığından, tarımsal arazi mülkiyetine ilişkin temel esaslar sistemli bir şekilde uygulanarak tarımsal faaliyetler ve özellikle tarımsal arazi mülkiyeti devletin denetim ve kontrolü altında tutulmuştur. Tarımsal arazi mülkiyeti bakımından “devlet mülkiyeti” esası kabul edilerek tarım arazileri de mir-i arazi adı verilen özel bir sistem ile yönetilmiştir. Mir-i arazi sistemi; tarım arazilerinin kuru mülkiyetinin (rakabe) devlete ait olmakla birlikte, bu arazileri işleme ve bu araziler üzerinde tarımsal faaliyetlerde bulunma hakkının (tasarruf) halka (reaya) bırakıldığı bir sistemi ifade etmektedir⁷. Mir-i arazinin uygulama esasları ise genel nitelikli Kanunnamelerde ve sancak kanunnamelerinde ayrıntıları ile düzenlenmiştir. Mir-i arazi uygulamasında, araziler devletin mülkiyetinde olduğundan bunlar üzerinde tarımsal faaliyette bulunma hakkı bir nevi şartlı kiracılık yoluyla, “aşar” adı verilen belirli bir kira (vergi) karşılığında halka verilmiştir⁸. Ancak burada klâsik anlamda bir kiracılık ilişkisi değil; tarım arazilerini kullanma hakkına sahip olanların ölümü halinde bu hakkın onun mirasçılara geçtiği “irsî bir kiracılık” esası benimsenmiştir. Bu nedenle, tarımsal faaliyette bulunan çiftçiler, bu araziler üzerindeki kullanma hakkını kaybetme korkusu olmaksızın kendi mülkiyetindeymiş gibi babadan oğla geçerek uzun yıllar boyunca tarımsal faaliyetlerini sürdürebilmişlerdir⁹.

Mir-i araziler üzerinde tarımsal faaliyette bulunan çiftçilerin bu arazileri işlemeleri karşılığında ürün olarak (ayni) devlete ödemekle yükümlü oldukları vergileri tahsil etme yetkisi, yaptıkları hizmetlerinin karşılığının ödenmesi amacıyla rütbeli askerlere ve memurlara verilmiştir. Kendilerine vergi toplama yetkisi verilen bu kişiler, hem kendilerine vergileri bırakılmış bu alanları yönetme, hem de aldıkları vergiler

⁷ Fikret Eren / Veysel Başpınar, **Toprak Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2007, s. 90 vd.

⁸ Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 342 vd.

⁹ Geniş bilgi için bkz., Halil Cin, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1969, s. 68 vd.

karşılığında belirli sayıda asker besleme ile yükümlü tutulmuştur¹⁰. Miri arazi sistemi ile askeri gücün büyük bir bölümünü oluşturan atlı eyalet askerleri meydana getirilmiş; rütbeli askerler ve memurların maaşları kolayca ödenebilmiş ve devlet de vergi toplama gibi bir yükten kurtarılmıştır. Mir-i arazi sisteminde tarım arazileri; bu arazilerin bulunduğu bölgenin ve arazinin tarımsal özellikleri, tahsis amacı, alanı ve vergi miktarı gibi kriterler dikkate alınarak farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Evkaf arazileri, miri-i araziden bir kısmının cami, medrese, hastane, kervansaray gibi hayır kuruluşları için padişahlar tarafından veya padişahların izniyle vezirler tarafından ayrılması ile oluşturulan arazileri ifade etmektedir. Gelirlerinin belirli kişilere hayatları boyunca tahsis edildiği araziler ise ocaklık arazilerini oluşturmuştur. Yapılan tahsis mirasçılara geçmemekle birlikte, bu tahsisin mirasçılara geçecek şekilde yapılması halinde bu arazilere “yurtluk arazi” adı verilmiştir¹¹. Has arazileri, yıllık geliri 100.000 ve daha fazla akça olan arazilerdir. Bu arazilerin gelirleri, “has” adı altında padişah, vezir, şehzade, beylerbeyi gibi önemli görevlerde bulunanlara tahsis edilmiştir. Yıllık geliri 20.000 ila 100.000 akça arasında olan arazilere zeamet adı verilmiş olup, defterdarlara, subaşlarına, sancak beylerine, alay beylerine ve orta derecedeki devlet görevlilerine tahsis edilen arazilerden oluşmuştur¹². Tımar arazileri ise, has ve zeamet dışında kalan ve yıllık geliri 20.000 akçaya kadar olan tarım arazilerini ifade etmektedir. Tımar arazileri genellikle sipahi adı verilen askerlere tahsis edilmiştir¹³. Tımar arazileri diğer arazi sınıflarına göre alan bakımından daha fazla yer kapladığından; gerek ekonomik, gerek idari, gerekse askeri yönden Osmanlı İmparatorluğunun siyasi yapısının temelini teşkil etmiştir. Tımar ve zeamet adı verilen araziler, devletin mülkiyetindeki araziler olduğundan, miras yoluyla intikali mümkün değildir. Bu nedenle, kendisine tımar arazisi tahsis edilmiş olan sipahiler arazinin maliki olmayıp sadece devletin alacağı vergileri tahsil etme hakkına sahipti. Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğunda tımar sahiplerinin feodalitik bir yapıya bürünmemesi ve devlete karşı herhangi bir otorite kazanmaması için, bu arazileri uzun süre ellerinde tutmalarına izin verilmemiş; belirli aralıklarla bu araziler değiştirilmiştir. Tımar sahipleri için devlete karşı herhangi bir güvensizlik yaratılmaması amacıyla tımarların keyfi olarak el değiştirmesi engellenmiş ve bunların sebepsiz olarak sahiplerinin elinden alınması da yasaklanmıştır. Buna

¹⁰ Bu sistem, bir arazinin tahsisi veya araziye ait bazı hakların verilmesinden çok, arazi vergilerinin rütbeli askerlere ve memurlara havalesinden ibarettir. Başka bir ifade ile verginin havale edilmesinin özel bir uygulama şeklini oluşturmaktadır. Vergi kanunları ise, bazı özel kanunlardan farklı şekillerde kabul edilmekteydi. Vergi kanunları kabul edilmeden önce, merkezi idare tarafından miri arazinin bulunduğu bölgede, nüfus durumu ve söz konusu arazilerin gelir düzeyi tespit edilmektedir. Bu tespitten sonra rütbeli askerler ve memurlar gibi hak sahiplerine bu vergilerin ne kadarının tahsis edileceği ve bunların hangi adlar altında kimlerden toplanacağı belirlenmekteydi. Elde edilen tüm bu bilgiler özel defterlere kaydedilerek icmal defteri adı verilen defterler oluşturulmuş, vergi kanunları da elde edilen bu bilgilere göre kabul edilmiştir, *bkz.* Barkan, **Op. cit.**, s. 342 vd.

¹¹ Fatih Sultan Mehmet döneminde “ocaklık” olarak tahsis edilen arazilere “malikâne vakıf” adı da verilmiştir, *bkz.* Barkan, **Op. cit.**, s. 350 vd.

¹² Zeamet sahiplerine “Zaim”, bunların kademlilerine de “Zaim Gediklisi” adı verilmiştir.

¹³ Bunlar zeamet ve tımar arazileri olup, sipahilere verilen arazilerin tamamını karşılamak üzere “dirlik” adı verilmektedir.

karşılık, kendisine tımar arazisi verilen sipahinin, “savaş zamanında savaşa katılmaması”, “başka bir sancağı ikamet olarak seçmesi” ve “ araziyi üç yıl üst üste boş bırakması” hallerinde, bu arazi sipahinin elinden alınmıştır¹⁴.

Osmanlı İmparatorluğunda uygulanan ve yukarıda kısaca özetlenen bu sistemin, zaman içerisinde bozulmaya başlaması, tarımsal arazi mülkiyetinde de önemli sorunlar doğurmasına yol açmıştır. Bu nedenle, tarımsal arazi mülkiyetinin modern anlamda hukuki temellere dayandırılma ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyacın karşılanabilmesi amacıyla da uzun süren çalışmalardan sonra Kanunname-i Araz-i Hümayun 1858 yılında uygulamaya konulmuşsa da, beklenen başarı sağlanamamıştır¹⁵. Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasından sonra, Cumhuriyet döneminde tarım hukuku alanında ortaya çıkan gelişmeler, Türkiye'nin siyasi tarihi dikkate alınarak 1982 Anayasasının kabulüne kadar geçen 1. dönem ve 1982 Anayasasından bugüne kadar ortaya çıkan 2. dönem olmak üzere iki dönemden oluşmaktadır. Aşağıda bu ayrım sırayla ele alınacaktır.

Birinci Dönem

Türkiye Cumhuriyetinin kurulduğu 1923 yılından 1982 Anayasasının kabul edildiği döneme kadar tarım hukuku alanında ortaya çıkan gelişmelerin esas itibariyle üç temel amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki tarımsal arazi mülkiyetine ilişkin esasların yeniden düzenlenmesi, ikincisi tarımsal faaliyetlerin daha ilk basamağında yer alan çiftçilerin yaşadığı kırsal alanların yeniden yapılandırılması ve üçüncüsü de ekonomik yönden özellik taşıyan bazı ürünlerin üretimine ilişkin genel esasların kanunî düzenlemeye kavuşturulmasıdır. Cumhuriyet döneminde kırsal alanların yeni bir yapıya kavuşturulması amacıyla 1924 yılında Köy Kanunu¹⁶ kabul edilmiştir. Günümüze kadar önemli değişikliklere uğramasına rağmen halen yürürlükte olan Köy Kanunu, kırsal alanların hem idari hem de sosyal açıdan düzenlenmesine ilişkin ilke ve esasları belirlemesi bakımından önem taşımaktadır. Köy Kanunu'nun kabulünden kısa bir süre sonra, mir-i araziye kullanan çiftçilerin bu kullanımlarının karşılığı olarak ödedikleri “aşar vergisi” 17.2.1925 tarih 552 sayılı “Aşarın İlgası ve Yerine İkame Edilecek Mahsulâtı Arazi Vergisi Hakkındaki Kanun” ile uygulamadan kaldırılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, tarımsal toprak mülkiyeti konusunda kabul edilen en önemli hukuki düzenleme hiç şüphesiz 1926 yılında yürürlüğe giren 743 sayılı Medeni Kanun'dur. Medeni Kanun'un taşınmaz mülkiyetinin kazanılması, taşınmaz malikinin yükümlülükleri ve özellikle tarımsal işletmelerin miras yoluyla intikaline ilişkin hükümleri, Türk Tarım Hukukunun temelini oluşturmuştur. Medeni Kanun ile aynı yıl

¹⁴ Benzer bir düzenleme 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanununda da yer almaktadır. Anılan Kanunun 10. maddesinin 1. fıkrasında: “*Topraklandırılan çiftçiler, topraklarını askerlik veya belgelendirilmiş uzun süreli hastalık gibi geçerli bir özrü olmaksızın aralıksız üç yıl süre ile bu Kanunun öngördüğü şekilde işletmedikleri, borçlarını ve aldıkları kredileri ödemedikleri takdirde, dağıtılan topraklar geri alınır*” hükmüne yer verilmiştir.

¹⁵ Barkan, **Op. cit.**, s. 291 vd.

¹⁶ **Resmî Gazete**, 7 Nisan 1924, S. 68.

yürürlüğe giren 818 sayılı Borçlar Kanunu da tarımsal kira sözleşmesi (ürün kirası) konusunda getirdiği hükümlerle, tarım hukukunun temel kanunları arasında yer almıştır. Medeni Kanun ile birlikte özel mülkiyet anlayışının benimsenmesi ve ayrıca bu Kanunun öngördüğü taşınmaz kayıt sisteminin oluşturulabilmesi için 1934 yılında Tapulama Kanunu kabul edilmiştir. Kadastro işlemleri sonucunda gerçek mülkiyet durumunun kayıt altına alınması amacıyla 1936 yılında kabul edilen 2997 sayılı Kanunla Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü bugüne kadar yaptığı çalışmalarda, tarım arazilerinin yaklaşık %90'lık kısmında kadastro tespiti ve haritalama işlemlerini tamamlamıştır¹⁷.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte o güne kadar sürdürülen tarım politikalarında önemli değişiklikler yapılması zorunluluğu doğmuştur. Ancak bu kapsamda gerçekleştirilen uygulamalar sürekli artan savaş masraflarını karşılamaya yönelik ekonomik önlemlerden oluşmaktadır. Bu nedenle, savaş ekonomisinin uygulandığı bu dönemde Milli Korunma Kanunu¹⁸ dışında tarım kesimine yönelik özel bir hukuki düzenleme kabul edilmemiştir¹⁹.

Tarım kesimine yönelik yapısal düzenlemeler yanında ekonomik yönden özellik taşıyan bazı ürünlerin üretimine ilişkin genel esasların kanuni olarak düzenlenmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla, günün şartlarına uygun ve sadece belirli ürünlerin yetiştirilmesine ilişkin temel esaslar ayrıntılı olarak düzenlenmiştir²⁰. Tarım arazisi mülkiyetinin dağılımında görülen dengesizlikler ve tarımsal işletmelerin belirli kişilerin mülkiyetinde yoğunlaşması karşısında topraksız ve az topraklı çiftçilere arazi dağıtımını öngören 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu²¹ 1945 yılında kabul edilmiştir. Bu Kanunla arazisi olmayan veya yeterli arazisi olmayan çiftçiler arazi sahibi yapılırken, aileleri ile birlikte geçimlerini sağlayacak ve iş gücünü değerlendirecek ölçüde arazi verilmesine dikkat edilmiştir. Kendisine arazi verilenlerin ve arazi verilmemekle birlikte üretim araçları eksik olan çiftçilere ihtiyaçları olan araçların verilmesi de anılan kanun ile hüküm altına alınmıştır.

1950 ve 1960'lı yıllarda, İkinci Dünya Savaşının etkileri ve bazı siyasî nedenlerle tarım hukuku konusunda önemli gelişmeler kaydedilememiştir. Ancak yaşanan iç gelişmeler sonucunda yeni bir anlayışla hazırlanan 1961 Anayasası tarım kesimine yönelik temel nitelikli Anayasal düzenlemelere yer vermiştir. 1961 Anayasasının 37. maddesine göre; "*Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve*

¹⁷ </www.tkgm.gov.tr/turkce/dosyalar/diger/2008idarefaaliyet.pdf/> (erişim: 30.11.2009).

¹⁸ **Resmî Gazete**, 18 Ocak 1940, s. 4417.

¹⁹ Bkz., Sefer Şener, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 7, 2004/1, s. 73-92.

²⁰ Örneğin 26.05.1926 tarih ve 402 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 859 sayılı "İpek Böceği ve Tohumu Yetiştirilmesi ve Muayene ve Satılması Hakkında Kanunu", 01.02.1936 tarih ve 3221 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 2903 sayılı "Pamuk Islahı Kanunu", 23.06.1936 tarih ve 3337 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 3039 sayılı "Çeltik Ekim Kanunu", 07.02.1939 tarih ve 4126 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 3573 sayılı "Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerinin Aşılattırılması Hakkında Kanun" sayılabilir.

²¹ **Resmî Gazete**, 15 Haziran 1945, S. 6032.

topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amaçlarıyla gereken tedbirleri alır. Kanun, bu amaçlarla, değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir. Devlet, çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır". Yine Anayasanın 52. maddesine göre; "Devlet, halkın gereğı gibi beslenmesini, tarımsal üretimin toplumun yararına uygun olarak artırılmasını sağlamak, toprağın kaybolmasını önlemek, tarım ürünlerini ve tarımla uğraşanların emeğini değerlendirmek için gereken tedbirleri alır".

Anayasada yer alan bu hükümler doğrultusunda ilk olarak 1617 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Öntedbirler Kanunu, 1972 yılında 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu kabul edilmiştir. 1757 sayılı Kanunda; tarım arazilerinin tanımı ve sınıflandırılması, arazisi olmayan veya yeterli arazisi bulunmayanlara yapılacak olan arazi dağıtımına ilişkin esaslar; toprak ve tarım reformu kooperatifleri; arazi toplulaştırması; kiracılık ve ortakçılık; mera, yaylak ve kışlaklar; toprak ve tarım reformu uyuşmazlıklarının çözümü, toprak ve tarım reformu örgütü gibi doğrudan tarım hukukunun temelini teşkil eden esaslar ayrıntılı olarak düzenlenmişti. Ancak bu Kanun uygulanma imkânı bulamadan Anayasa Mahkemesi tarafından 1976 yılında iptal edilmiştir²².

İkinci Dönem

Türk tarım hukukunun tarihsel gelişim seyri içerisinde Cumhuriyetten sonra ikinci dönem olarak adlandırılan dönem; 1982 Anayasasının kabulü ile başlamaktadır. 1982 Anayasasının uygulamaya konulmasından sonra, Türk tarım hukukunun değişik bir yaklaşımla ve daha modern bir anlayışla ele alındığı görülmektedir. Öncelikle 1982 Anayasasının 44. maddesinde, tarım politikasının temel esasları da belirlenmiştir. Buna göre "Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alır. Kanun, bu amaçla, değişik tarım bölgeleri ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini tespit edebilir. Topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlanması, üretimin düşürülmesi, ormanların küçülmesi ve diğer toprak ve yeraltı servetlerinin azalması sonucunu doğuramaz. Bu amaçla dağıtılan topraklar bölünemez, miras hükümleri dışında başkalarına devredilemez ve ancak dağıtılan çiftçilerle mirasçıları tarafından işletilebilir. Bu şartların kaybı halinde, dağıtılan toprağın Devletçe geri alınmasına ilişkin esaslar kanunla düzenlenir. Ayrıca Devlet, tarım arazileri ile çayır ve meraların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek, tarımsal üretim planlaması ilkelerine uygun olarak bitkisel ve hayvansal üretimi artırmak maksadıyla, tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırır".

Anayasada yer alan hükümler doğrultusunda, ilk olarak 1984 yılında 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu²³ kabul edilmiştir. Kanunun en önemli amacı, toprağın verimli şekilde işletilmesi, işletilmesinin

²² Anayasa Mahkemesinin 19.10.1976 tarih ve 1973/42-1976/48 sayılı Kararı.

²³ **Resmî Gazete**, 1 Aralık 1984, S. 18592.

korunması, birim alandan azami ekonomik verimin alınması, tarımsal üretimin sürekli olarak artırılması, değerlendirilmesi ve buralarda istihdam imkânlarının artırılmasıdır. Aynı şekilde, yeterli toprağı bulunmayan ve topraksız çiftçilerin zirai aile işletmeleri kurabilmeleri için Devletin mülkiyetinde bulunan topraklarla topraklandırılmaları, desteklenmeleri ve eğitilmeleri de Kanunun amaçları arasında sayılmıştır. Ancak bu kanunun özelliğı, tüm ülke genelinde değil, sadece Bakanlar Kurulu tarafından tarım reformu uygulama bölgesi olarak ilan edilen yerlerde uygulanabilmesidir²⁴. 3083 sayılı Kanunla, ekonomik üretime imkân vermeyecek şekilde parçalanmış tarım arazilerinin gerektiğinde ve imkânlar ölçüsünde toplulaştırılması suretiyle genişletilmesi ve tarım arazisinin bir ailenin geçimini sağlayamayacak derecede parçalanarak küçülmesinin önlenmesi de amaçlanmıştır. Diğer taraftan, zorunluluk halinde tarım arazisinin tarımsal faaliyetler dışındaki amaçlara tahsisinin düzenlenmesi de kanun kapsamına alınmıştır.

Bu dönemde tarım kesimine yönelik diğer hukuki düzenlemeler 2925 ve 2926 sayılı kanunlar ile kabul edilmiştir. 2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu²⁵ hizmet akdiyle süresiz olarak çalışan tarım işçilerinin sosyal güvenliğinin sağlanması amacını taşımaktadır²⁶. 2926 sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu²⁷ ile tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlara ve hak sahiplerine, malullük, yaşlılık ve ölüm hallerinde sosyal sigorta yardımlarının sağlanması amaçlanmıştır.

Tarımsal ve hayvansal üretimin düzenlenmesi yanında tarımın desteklenmesine ilişkin özel kanunlarda bu dönemde kabul edilmiştir. Bu kanunlardan ilki çay tarımına ilişkin üretim, işletme ve satışa ilişkin esasları düzenlemek amacıyla kabul edilen Çay Kanunu'dur²⁸. Anılan kanunla, çay ile ilgili her türlü tarımsal faaliyet devlet tekelinden çıkarılmış ve gerçek ve tüzel kişilerin yaş çay işleme ve çay paketleme fabrikaları kurarak işletmelerine ve ihtiyaçları olan yaş çay yaprağını doğrudan üreticiden satın alabilmelerine imkân tanınmıştır. Diğer taraftan 1987 yılında kabul edilen Tarımın Teşviki ve Çiftçinin Desteklenmesi Hakkında Kanun²⁹ ile çiftçiye düşük faizli kredi verilmesi, tarımsal üretimin teşvik edilmesi ve çiftçiyi destekleyici diğer tedbirlerin alınmasına ilişkin usul ve esaslar belirlenmiştir. Hayvansal ürünlerde gıda güvenliğinin düzenlenmesi amacıyla kabul edilen Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanunu³⁰ ile hayvanlardan ve hayvan maddelerinden insan ve hayvanlara geçebilen hastalıklara karşı

²⁴ Anılan Kanun'un 3. maddesinde; "Bu Kanunun uygulama alanı, ilgili Bakanlığın teklifi ve Bakanlar Kurulunun kararı ile belirtilen alanlardır. Bakanlar Kurulunun bu kararı, kamulaştırma ve diğer işlemler bakımından kamu yararı kararı sayılır ve Resmî Gazete'de yayımlanır" düzenlemesine yer verilmiştir.

²⁵ Resmî Gazete, 20 Aralık 1983, S. 18197.

²⁶ 2925 sayılı Kanunun 1. maddesi "Bu Kanunun amacı, tarım işlerinde hizmet akdiyle süresiz olarak çalışanların bu Kanunda yazılı şartlarla sosyal güvenliğinin sağlanmasıdır" hükmünü içermektedir.

²⁷ Resmî Gazete, 20 Aralık 1983, S. 18197.

²⁸ Resmî Gazete, 19 Aralık 1984, S. 18610.

²⁹ Resmî Gazete, 24 Haziran 1987, S. 19497.

³⁰ Resmî Gazete, 16 Mayıs 1986, S. 19109.

korunma ve bulaşıcı hayvan hastalıkları ile mücadele edilmesine ilişkin esaslar belirlenmiştir.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün (KHGM) kurulması amacıyla Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun'un kabul edilmesi de bu dönemde yaşanan diğer bir önemli gelişmedir. Bu kanunla KGHM kurulmuş ve kırsal alanlarda küçük sulama planları ve drenaj sistemleri için yeraltı ve yer üstü su kaynaklarının geliştirilmesi, tarım alanlarının amaçlarına uygun şekilde kullanılması, köy yollarının inşaatı ile köylere temiz içme suyu sağlanması, toprak muhafaza, arazi ıslahı, toplulaştırma ve iskâna ilişkin hizmetlerin geliştirilmesi görevi KHGM'ne verilmiştir. Ayrıca, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının önlenmesi konusundaki ilk hukuki düzenleme olan "Tarım Alanlarının Tarım Dışı Gaye İle Kullanılmasına Dair Yönetmelik" KHGM tarafından kabul edilmiştir³¹. Bu yönetmelikle, tarım arazilerinin tarımsal faaliyetler dışında kullanılmasının önlenmesi ve zorunlu hallerde amaç dışı kullanımlara tahsis edilmesine ilişkin ilke ve esaslara yer verilmiştir. KHGM 2005 yılına kadar yürüttüğü çalışmalarla kırsal alan düzenlemesi, su kaynaklarının geliştirilmesi, arazi ıslahı, arazi toplulaştırması gibi birçok alanda önemli görevleri yerine getirmesine karşılık 5286 sayılı Kanunla lağvedilmiştir³².

AB'ne Uyum Sürecinin Etkisiyle Ortaya Çıkan Gelişmeler

Genel Olarak

Türkiye-AB ilişkileri, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasında ortaklık kuran ve 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması ile başlamıştır. Ankara anlaşmasının yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964 tarihinden, Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna üyelik için başvurduğu 14 Nisan 1987 tarihine kadar önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Üyelik başvurusu ile başlayan ilişkiler 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren gümrük birliğinin başlamasıyla yoğunluk kazanmış, 11-12 Aralık 1999'da yapılan Helsinki Zirvesinde Türkiye aday ülke ilân edilmiştir. Türkiye'nin aday ülke ilân edilmesiyle başlayan üyelik müzakerelerinde "mevzuat uyumu" konusu öncelikli konular arasında kabul edilmiştir. Mevzuat uyumu kapsamında, diğer alanlarda olduğu gibi özellikle tarım konusunda da önemli yenilikler ve gelişmeler kaydedilmiştir. Bu nedenle AB'ne uyum sürecinin etkisinde tarım hukuku alanında gerçekleştirilen hukuki çalışmalara ilişkin genel esaslar aşağıda sırasıyla ele alınmıştır.

Tarımsal Toprak Mülkiyetinin Esasları

Türk tarım hukukunda tarımsal toprak mülkiyeti, esas itibarıyla Türk Medeni Kanunu'nun genel anlamda taşınmaz mülkiyetine ilişkin hükümlerine tabidir. Bununla birlikte, bir kısım özel hukuki düzenlemelerde de, tarımsal toprak mülkiyetine ilişkin hükümler yer almaktadır. Özellikle 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanım

³¹ **Resmî Gazete**, 11 Mart 1989, S. 20105. Bu Yönetmelik daha sonradan 26 Ağustos 1998 tarih ve 23445 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan ve aynı adı taşıyan Yönetmelikle yürürlükten kaldırılmıştır.

³² **Resmî Gazete**, 28 Ocak 2005, S. 25710.

Kanunu³³ tarımsal toprak mülkiyetine ilişkin genel esaslarda önemli yenilikler getirmiştir.

Tarımsal Miras Hukuku

Tarım arazilerinin miras yoluyla parçalanarak, tek bir aileyi dahi geçindiremeyecek derecede küçülmesi Türk tarımının uzun yıllardır devam eden sorunlarının başında gelmektedir. Türk Medeni Kanununun mirasa ilişkin hükümleri, terekeye dâhil olan bütün malvarlığının mirasçılar arasında eşit olarak paylaşılmasını öngörmektedir. Bu paylaşım sonrasında mirasçılar arasında ortaya çıkan müşterek maliklerin taksimi her zaman isteyebilecekleri de ayrı bir sorundur. Bu nedenle 743 sayılı Medeni Kanunun kabul edildiği 1926 yılından itibaren tarım arazilerinin miras yoluyla sürekli olarak parçalandığı görülmüştür³⁴.

Tablo 1: Türkiye’de arazi parçalılık durumu³⁵

İşletme Genişliği	Toplam İşletme	(%)	Toplam Parsel Sayısı	(%)	Toplam Alan (da)	(%)
5-9	468.467	15,50	956.687	7,76	2.434.458	1,32
10-19	539.816	17,86	1.650.312	13,39	7.378.022	4,00
20-49	950.840	31,46	3.831.683	31,09	29.531.619	16,02
50-99	560.049	18,53	2.836.069	23,01	38.127.032	20,68
100-199	327.363	10,83	1.881.198	15,27	43.884.395	23,81
200-499	153.685	5,09	997.015	8,09	42.075.497	22,82
500-999	17.429	0,58	135.983	1,10	11.218.554	6,09
1000-2499	4.199	0,14	32.760	0,27	5.476.930	2,97
2500-4999	222	0,01	1.189	0,01	695.541	0,38
5000+	57	0,00	509	0,00	3.526.175	1,91
Toplam	3.022.127	100	12.323.405	100	184.348.223	100

Gerçekten de Tablo 1’de görüldüğü gibi Türkiye’de toplam tarım arazisi parsel sayılarının yaklaşık %55’i ve toplam arazi varlığının yaklaşık %50’si, 50 dekarın altındadır. Her bir tarımsal işletme başına düşen ortalama parça sayısı ise 4’tür. Bu nedenle, tarım arazilerinin miras yoluyla parçalanmasını önlemek ve işletme başına düşen ortalama arazi genişliğini arttırmak amacıyla 4721 sayılı yeni Türk Medeni Kanununda (743 sayılı Kanuna nazaran) tarım arazilerinin miras yoluyla parçalanmasını kısmen de olsa, engelleyici hükümlere yer verildiği görülmektedir (TMK. m. 659-668). Buna göre; terekede bulunan ekonomik bütünlüğe ve yeterli tarımsal varlığa sahip bir tarımsal işletme, işletmeye ehil mirasçılardan birinin istemde bulunması hâlinde bu mirasçıya gelir değeri üzerinden bölünmeksizin özgülenebilmektedir³⁶. Ekonomik

³³ **Resmî Gazete**, 19 Temmuz 2005, S. 25880.

³⁴ Aydın Zevkliler, **Türk Miras Hukukunda Tarımsal İşletmelerin Tahsisi**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1970, s. 87 vd.

³⁵ Bkz., **Türkiye İstatistik Yıllığı**, TÜİK, Ankara, 2007, s. 181.

³⁶ Veysel Başpınar, **Türk Medeni Kanunu ve Yeni Gelişmeler Karşısında Tarım İşletmelerinin Tahsisi**, Prof. Dr. Fikret Eren’e Armağan, Ankara 2006, s. 261 vd

bütünlüğe ve yeterli tarımsal varlığa sahip tarımsal işletmelerin tespitinde dikkate alınacak esaslar ise 2003 yılında kabul edilen “Tarım İşletmelerinin Yeterli Tarımsal Varlığa Sahip Olup Olmadığının Tespitine Dair Yönetmelik”³⁷ ile belirlenmiştir.

Tarım arazilerinin miras yoluyla parçalanmasını önlemek amacıyla Medeni Kanunda getirilen düzenlemeler, mirasçılardan birinin talepte bulunması halinde uygulanan hükümlerdir. Bu nedenle, eğer mirasçılardan tarımsal işletmenin kendisine özgülenmesi konusunda bir talep gelmemişse, bu hükümlerin uygulanma imkânı bulunmamaktadır. Ancak böyle bir durumda, mirasçılardan her birinin işletmenin bir bütün olarak satılmasını talep etme hakkına sahiptirler.

Medenî Kanunda yer alan bu düzenlemelerin isteğe bağlı olması nedeniyle, mirasçılardan bir talep gelmemesi halinde, tarımsal işletmenin parçalanabileceği sonucuna da ulaşmamak gerekir. Çünkü tarım arazilerinin parçalanmasını önlemek amacıyla 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanununda da özel nitelikli düzenlemeler öngörülmüştür. 5403 sayılı Kanunun 8. maddesinde, tarımsal faaliyetin ekonomik olarak yapılabildiği en küçük alana sahip ve daha fazla küçülmemesi gereken yeter büyüklükteki tarımsal arazi parsel büyüklüğü, bölgelerin sosyal, ekonomik, ekolojik ve teknik özellikleri dikkate alınarak belirlenmesi gerektiği kabul edilmiştir. Yapılan bu belirleme sonucunda elde edilen en küçük araziler, miras hukuku bakımından bölünemez eşya niteliğini kazanmakta ve tarım arazisinin bu niteliği tapu siciline şerh edilmektedir. 5403 sayılı Kanunla belirlenen yeter büyüklükte ve miras hukuku bakımından bölünmez eşya niteliğine sahip minimum arazi genişlikleri Tablo 2’de yer verilmiştir. Böylece, tarım arazilerinin kanunda belirtilen büyüklüklerin altında daha küçük parçalara bölünmesi ve daha küçük parsellere de ayrılması yasaklanmıştır.

Tablo 2: 5403 sayılı Kanuna göre bölünemez arazi genişlikleri

Arazi Çeşidi	Bölünemez Parsel Büyüklüğü (da)
Marjinal tarım arazileri	20
Mutlak tarım arazileri	20
Özel ürün arazileri	20
Dikili tarım arazileri	5
Örtü altı tarım yapılan araziler	3

*Tarım Arazilerinin Amaç Dışı Kullanımı*³⁸

Tarım arazilerinin tarımsal faaliyetler dışında başka amaçlar için kullanılması sorunu, tarım kesiminin diğer bir önemli sorununu oluşturmaktadır. Bu sorunun çözümü için 1982 Anayasasında, değişik kanunlarda ve bu konuya özgü çıkarılan farklı

³⁷ **Resmî Gazete**, 26 Ocak 2003, S. 25005.

³⁸ Mehmet Kılıç, **Tarım Arazilerinin Amaç Dışı Kullanımının Hukuki ve Sosyo-Ekonomik Durumu: Çorum İli Merkez İlçesi Toprak Sanayi İşletmeleri Örneği**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2008, s. 55 vd.

yönetmeliklerde değişik düzenlemeler öngörülmüştür³⁹. Ancak bu düzenlemelerin amaçları doğrultusunda uygulanamaması, amaç dışı arazi kullanım sorununun çözülememesine neden olmuştur. 1982 Anayasasının 45. maddesinde, tarım arazilerinin korunması Devletin görevleri arasında sayılmakla birlikte, özel nitelikli bir kanuni düzenleme kabul edilmemişti. 5403 sayılı Kanunun kabul edildiği 2005 yılına kadar değişik tarihlerde kabul edilen Yönetmeliklerde ise, tarım arazilerinin korunmasından çok, bu arazilerin tarımsal faaliyetler dışındaki faaliyetlere tahsis edilmesine ilişkin esaslara yer verilmiştir. Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının önlenmesi konusunda ilk Yönetmelik 11 Mart 1989 tarihinde kabul edilmiş ve son Yönetmeliğin kabul edildiği 25 Mart 2005 tarihine kadar dokuz defa değişikliğe uğramıştır. Yönetmeliklerle somut bir gelişme sağlanamamasında, bu konudaki siyasi kararsızlıklar ve amaç dışı arazi kullanımının kontrol ve denetimini sağlayacak idarî bir yapının oluşturulmaması etkili olmuştur. Ayrıca yönetmeliklerin sürekli değiştirilmesi, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının önlenmesinde yetersiz kalmasına yol açmıştır.

Tarım arazilerinin tarımsal amaçlar dışında başka amaç ve faaliyetler için kullanılmasının önlenmesinin Yönetmeliklerle çözülemeyeceğinin anlaşılması, bu konuda özel nitelikli bir hukuki düzenlemenin yapılması zorunluluğunu doğurmuştur. Bu nedenle, 5403 sayılı Kanunda tarım arazilerinin korunmasına yönelik hükümlere yer verilerek önemli düzenlemeler öngörülmüştür. Bu düzenlemelerin en önemlisi ise, tarım arazilerinin korunması konusunda yerel yönetimlere de yetki ve sorumluluklar veren hükümlerdir. Gerçekten de, 5403 sayılı Kanun gereğince her ilde valilikler bünyesinde oluşturulan toprak koruma kurulları, il sınırları içerisindeki her türlü arazi kullanımına ilişkin konularda yetki ve sorumluluklarla donatılmıştır.

Toprak koruma kurulları, arazi kullanılan tüm faaliyetlerde, arazinin korunması, geliştirilmesi ve verimli kullanılmasına yönelik inceleme, değerlendirme ve izleme yapmak, ortaya çıkan olumsuzlukları belirlemek, toprak korumayı ve bununla ilgili sorunları giderici önlemleri almak, geliştirmek ve uygulanmasını sağlamak için görüş oluşturmakla görevlendirilmiştir. Aynı şekilde, toprak koruma önlemlerinin yerine getirilmesini yerinde izlemek, değerlendirmek ve çözümleyici öneriler geliştirmek, hazırlanacak toprak koruma ve arazi kullanım plânları doğrultusunda, yerel ölçekli yıllık iş programları için görüş oluşturmak ve bunların uygulanmasını sağlamak gibi faaliyetler de kurulun görevleri arasında sayılmıştır.

5403 sayılı Kanunun 13. maddesinde, mutlak tarım arazilerinin, özel ürün arazilerinin, dikili tarım arazilerinin ve sulu tarım arazileri tarımsal üretim amacı dışında kullanılması kural olarak yasaklanmasına rağmen, bazı istisnalar da öngörülmüştür. Buna göre, alternatif alan bulunmaması ve kurulun uygun görmesi şartıyla bu arazilerin aşağıdaki faaliyetler için kullanılmasına Tarım ve Köyşleri Bakanlığı tarafından izin verilebileceği düzenlenmiştir:

³⁹ **Ibid.**, s. 56 vd.

- a) Savunmaya yönelik stratejik ihtiyaçlar,
- b) Doğal afet sonrası ortaya çıkan geçici yerleşim yeri ihtiyacı,
- c) Petrol ve doğal gaz arama ve işletme faaliyetleri,
- ç) İlgili bakanlık tarafından kamu yararı kararı alınmış madencilik faaliyetleri,
- d) Bakanlıklarca kamu yararı kararı alınmış plân ve yatırımlar,
- e) Kamu yararı gözetilerek yol altyapı ve üstyapısı faaliyetlerinde bulunacak yatırımlar,
- f) Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun talebi üzerine 20.02.2001 tarihli ve 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu uyarınca yenilenebilir enerji kaynak alanlarının kullanımı ile ilgili yatırımları,
- g) Jeotermal kaynaklı teknolojik sera yatırımları.

Tarım arazilerinin bu sayılanların dışında kalan faaliyetler için tahsis edilebilmesi için izin verme yetkisi ise Valiliklere bırakılmıştır. Aynı şekilde, tarımsal amaçlı yapılar için ihtiyaç duyulan miktarda her sınıf ve özellikteki tarım arazisi ise valilik izni ile kullanılabilir. Amaç dışı arazi kullanımı konusunda yukarıda kısaca değinilen hükümler isabetli bir düzenleme olmakla birlikte, bunların uygulanma imkânına sahip olduğu söylenemez. Gerçekten de Kanunda yer alan tarım arazileri sınıflama sistemi kapsamında “mutlak tarım arazilerinin, özel ürün arazilerinin, dikili tarım arazilerinin ve sulu tarım arazileri” şeklinde öngörülen arazi sınıflama sisteminin esasları henüz belirlenmemiştir⁴⁰.

5403 sayılı Kanununun 13. maddesinde “tarım arazilerinin korunması ve amaç dışı kullanımına dair uygulamaların usûl ve esasları tüzükle düzenlenir” hükmüne yer verilmiştir. Bu hüküm gereğince, Bakanlar Kurulu tarafından “Tarım Arazilerinin Korunması, Kullanılması ve Arazi Toplulaştırmasına İlişkin Tüzük” kabul edilerek uygulamaya konulmuştur⁴¹. Anılan Tüzüğün tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı ve korunmasına ilişkin ikinci kısmı (m. 5-11) incelendiğinde, 5403 sayılı Kanunun uygulanmasına yönelik yeni bir hüküm getirilmediği, Kanunda yer alan düzenlemelerin aynen tekrar edildiği görülmektedir.

Tarım Arazilerinin Toplulaştırılması

Arazi toplulaştırması konusunda temel düzenleme Türk Medeni Kanununun 755. maddesinde yer almaktadır⁴². Ancak, TMK. m. 755’de toplulaştırma faaliyetleri,

⁴⁰ 2008 yılında Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan Toprak ve Arazi Sınıflaması Standartları Teknik Talimatı Taslağı henüz bir hukuki düzenleme olarak kabul edilmemiştir.

⁴¹ **Resmî Gazete**, 29 Temmuz 2010, S. 27298.

⁴² Gerçekten de, Medeni Kanununun 755.maddesinde, “Suyollarını düzeltme, sulama, bataklık yerlerini kurutma, yol açma, orman yetiştirme, arazileri toplulaştırma gibi iyileştirme işleri, ancak ilgili maliklerin ortak girişimleriyle yapılabilecekse, arazinin yarısından fazlasına sahip bulunmak koşuluyla maliklerin üçte ikisinin bu yolda karar vermeleri gerekir. Diğer malikler de

arazinin yarısından fazlasına sahip bulunmak koşuluyla maliklerin üçte ikisinin bu yönde karar vermeleri şartına bağlandığından, maliklerin iradesine bağlı bir yöntemin benimsenmiş olduğu söylenebilir. Bu nedenle toplulaştırma konusunda arazi malikleri tarafından gerekli çoğunluk sağlanarak bir talep gelmediği zaman zorunlu olarak toplulaştırma uygulamalarının yapılması mümkün değildir.

Medenî Kanunda yer alan bu genel nitelikli düzenleme dışında, değişik Kanunlarda arazi toplulaştırılmasına ilişkin düzenlemelere yer verilmiş olsa da ayrıntılı hükümler bulunmamaktadır. Örneğin, 3083 sayılı Kanun kapsamında toprak ve tarım reformu uygulama alanı olarak kabul edilen yerlerde zorunlu toplulaştırma yöntemi benimsenmiştir. Bu nedenle, arazi maliklerinin bu yönde alacakları iradi bir karar aranmamaktadır. Tarım reformu uygulama alanı olarak kabul edilen yerlerdeki toplulaştırma çalışmalarında, 3083 sayılı Kanunun arazi toplulaştırması için öngördüğü hükümler ile Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Arazi Toplulaştırma Teknik Talimatı hükümleri uygulanmaktadır.

Arazi toplulaştırması konusunda kabul edilen ilk özel düzenleme ise Arazi Toplulaştırma Tüzüğüdür⁴³. Bu Tüzük isteğe bağlı bir arazi toplulaştırma sistemini benimsediği için fazla bir uygulanma imkânı bulamamıştır. Ayrıca, değinilen bu düzenlemeler dışında, 5403 sayılı Kanunda da, arazi toplulaştırmasına ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Bu hükümler, kural olarak isteğe bağlı toplulaştırma yöntemi kabul edilmekle birlikte, Tarım ve Köyişleri Bakanlığının veya toprak koruma kurullarının talebi üzerine kamu yararı gözetilerek isteğe bağlı olmaksızın (zorunlu) toplulaştırma yapılabileceği de kabul edilmiş bulunmaktadır. Bu şekilde gerçekleştirilecek arazi toplulaştırmasında uyulacak usul ve esaslar ise Tarım Arazilerinin Korunması Kullanılması ve Arazi Toplulaştırmasına İlişkin Tüzük ile tespit edilmiştir. 1979 tarihli Arazi Toplulaştırma Tüzüğü'nü yürürlükten kaldıran bu Tüzük ile kısmen zorunlu bir arazi toplulaştırma sistemi benimsenmiştir.

Anılan Tüzüğün arazi toplulaştırma alanlarının tespiti ve kesinleşmesine ilişkin hükümlerinin yer aldığı 16. maddesinde, “*Bakanlığın veya kurulların talebi üzerine kamu yararı gözetilerek isteğe bağlı olmaksızın, arazi toplulaştırması yapılmak üzere Bakanlar Kurulu kararı ile proje sahası belirlenir*” hükmüne yer verilmiştir. O halde, özellikle toprak koruma kurullarının talebi doğrultusunda kamu yararı gözetilerek Bakanlar Kurulu kararı ile arazi toplulaştırma alanlarının belirlenebilmesi reform sayılabilecek bir gelişmedir.

Meraların Hukukî Durumu

Mera, yaylak ve kışlaklar, hayvancılığın geliştirilmesi yanında, değişik şekillerde ortaya çıkan yapısal toprak sorunlarını önlemesi bakımından önemli fonksiyonlara

bu karara uymak zorundadır. Alınan karar, tapu kütüğünün beyanlar sütununda gösterilir. Bu konulara ilişkin özel kanun hükümleri saklıdır” düzenlemesine yer verilmiştir.

⁴³ Arazi toplulaştırmasına ilişkin usul ve esasları düzenlemek amacıyla ilk hukuki düzenleme, 1966 yılında Arazi Tevhit Tüzüğü adı ile kabul edilmiş olsa da, bu tüzüğün toplulaştırma uygulamalarında yetersiz kalması nedeniyle yürürlükten kaldırılmış ve 1979 yılında Arazi Toplulaştırma Tüzüğü kabul edilmiştir.

sahiptir. Bu fonksiyonları nedeniyle, birçok hukuk sisteminde, meraların korunması ve geliştirilmesine yönelik özel hukuki düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Türk Hukukunda da 1982 Anayasasının 45. maddesinde çayır ve meraların amaç dışı kullanılmasının ve tahribinin önlenmesi gerektiği açıkça düzenlenmiştir. Meraların sahip olduğu öneme rağmen, plansız ve yanlış kullanımlar sonucu tahrip edilerek verimliliklerinin düştüğü ve yıllar itibariyle toplam mera alanlarının sürekli bir azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. 1940 yılında 44 milyon hektar olan mera alanlarının yanlış ve amaç dışı kullanımlar nedeniyle 1970 yılında 21 milyon hektara, 1991 yılı Tarım Sayımı sonuçlarına göre de 12.3 milyon hektara düştüğü tespit edilmiştir⁴⁴.

Mera alanlarının yok edilmesinde plansız ve yanlış kullanımlar yanında bu alanların hukuki durumunun kesin sınırları ile belirlenememesi de etkili olmuştur. Gerçektende, mera, yaylak ve kışlakların hukuki durumunu kesin sınırları ile belirleyen özel bir hukuki düzenlemenin 1998 yılına kadar kabul edilmemesi, değişik kanuni düzenlemelerdeki hükümlerin kıyas yoluyla uygulanması sonucunu doğurmaktaydı. Bu durum karşısında özellikle AB tarım politikalarına uyum çalışmaları da dikkate alınarak 1998 yılında 4342 sayılı Mera Kanunu kabul edilmiştir⁴⁵. Mera Kanunu, mera, yaylak, kışlak ve kamuya ait otlak ve çayırların tespiti, sınırlanması, köy veya belediye tüzel kişilikleri adına tahsis edilmesi, belirli esaslar çerçevesinde kullandırılması, bakım ve ıslahının yapılarak verimliliklerinin artırılması, denetlenmesi, korunması ve gerektiğinde kullanım amacının değiştirilmesi amaçları ile kabul edilmiştir. Bu amaçları gerçekleştirmek için, her ilde Valilikler bünyesinde Mera Komisyonları kurulmuştur. Mera Komisyonları, meralara ilişkin sorumluluğun yerel idareler verilmiş olması ve gerekli denetim ve kontrollerin amacına uygun olarak yapılması bakımından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir⁴⁶.

*Tarımsal İş Hukukundaki Gelişmeler*⁴⁷

Tarımsal iş hukuku, tarım kesiminde faaliyet gösteren sürekli, geçici ve mevsimlik tarım işçilerinin çalışma hayatından kaynaklanan hukuki ilişkilerini ve bu işçilerin sosyal güvenliklerini konu edinmektedir. Türk hukukunda tarım işçileri, çalışma hayatını düzenleyen genel nitelikli İş Kanunlarının kapsamına alınmadığı gibi, özel bir kanuni düzenleme konusu da yapılmamıştır. Tarım işçilerinin çok değişik şekillerde ve farklı sürelerde faaliyet göstermeleri, tarım işlerinin kapsam ve sınırlarının belirlenememesi gibi nedenlerle uzun yıllar çalışma hayatına ilişkin hukuki düzenlemelerin kapsamı dışında tutulmuştur. Bu durum, tarım kesiminde faaliyet gösteren işçilerin, hukuki güvenceden yoksun kalmalarına neden olmuştur. Türk hukukunda çalışma hayatına ilişkin hukuki düzenlemeleri içeren 1475 sayılı İş Kanunu, önceki İş Kanunları gibi tarım işçilerini kapsam dışında tutmuştu. Ancak, 2003 yılında

⁴⁴ <www.die.gov.tr/tarim_sayimi.htm> (erişim 01.03.2009).

⁴⁵ **Resmî Gazete**, 28 Aralık 1998, S. 23272.

⁴⁶ Halil Cin / Mehmet Handan Surlu, **Türk Hukukunda Mera Yaylak Kışlaklar ve Mera Kanunu Şerhi**, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2000, s. 179 vd.

⁴⁷ Mehmet Kılıç, "4857 Sayılı Yeni İş Kanunu Kapsamında Tarım İşçilerinin Hukuki Durumu", **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Cilt 12, No 1, 2006, s. 39 vd.

kabul edilen ve bu Kanunu yürürlükten kaldıran 4857 sayılı Yeni İş Kanunu⁴⁸, 1475 sayılı Kanunun diğer birçok hükümlerinde olduğu gibi, tarım işçileriyle ilgili hükümlerinde de önemli değişiklikler ve yenilikler getirmiştir.

4857 sayılı İş Kanunu'nun, kapsamına girmeyen işlerin düzenlendiği “istisnalar” başlıklı 4. maddesinde; “50'den az işçi çalıştırılan (50 dâhil) tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde veya işletmeleri” hükmünü getirerek, 50 ve daha fazla sayıda işçi çalıştırılan tarım işyerlerinin İş Kanunu kapsamına alınmasına ilişkin bir hüküm öngörülmüştür. Böylece, tarım işçileri, kısmen de olsa İş Kanunu'nun bütün işçilere tanıdığı hukuki güvencelerden yararlanma imkânına kavuşmuştur. 4857 sayılı Kanunda getirilen bu düzenleme, tarım işçilerinin çalışma hayatından kaynaklanan sorunlarına çözüm getirci yeterli bir düzenleme değildir. Ancak, Cumhuriyet tarihinde ilk defa tarım işçilerini iş ilişkilerinden kaynaklanan sorunlarını hukuki güvenceye kavuşturmak amacıyla İş Kanunu kapsamına alınması bakımından büyük önem taşımaktadır. Gerçekten de, tarım kesiminde faaliyet gösteren işçilerin gerek sayı, gerekse süre bakımından Kanunda öngörülen şartları gerçekleştirerek Kanun tarafından sağlanan hukuki güvencelerden yararlanması oldukça zor görünmektedir.

4857 sayılı Kanunun 4. maddesinde yer alan düzenleme nedeniyle, tarım işçilerinin kanunda öngörülen şartlarla İş Kanunu kapsamına alınması, hangi tür faaliyetlerin tarım işi sayılacağı ve bu yönüyle İş Kanunu kapsamına alınacağı sorununun ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunun çözümü için, Kanunun 111. maddesinde, “Bir işin bu Kanunun uygulanması bakımından sanayi, ticaret, tarım ve orman işlerinden sayılıp sayılmayacağını Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bir yönetmelikle belirler” düzenlemesine yer verilmiştir. Anılan bu hüküm gereğince 2004 yılında, Sanayi, Ticaret, Tarım ve Orman İşlerinden Sayılan İşlere İlişkin Yönetmelik⁴⁹ kabul edilmiştir. Yönetmelikte, İş Kanunu anlamında tarım işi sayılan ve bu yönüyle İş Kanunu kapsamına giren faaliyetler tek tek sayılarak belirlenmiştir. Yine 2004 yılında kabul edilen Tarım ve Ormandan Sayılan İşlerde Çalışanların Çalışma Koşullarına İlişkin Yönetmelik⁵⁰ ile de, İş Kanunu kapsamına giren tarım işyerlerinde çalışanların çalışma şartlarına ilişkin esaslar düzenlenmiştir. Tarım işçilerinin sosyal güvenlik bakımından tabi oldukları hukuki rejim çalışma şekillerine göre farklılıklar göstermektedir.

Tarım kesiminde kendi ad ve hesabına çalışanlar dışında kalan tarım işçileri çalışma şekilleri dikkate alınarak “sürekli çalışan tarım işçileri”, “süreksiz çalışan tarım işçileri” ve “geçici (mevsimlik) tarım işçileri” olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. 4857 sayılı İş Kanunu hükümlerine göre, nitelikleri bakımından en çok otuz iş günü süren işler süreksiz, 30 günden fazla süren işler ise sürekli işler olarak kabul edilmektedir. Tarım kesiminde faaliyet gösteren sürekli tarım işlerinde çalışanlar ise, kamu kesiminde çalışan işçiler ve özel sektörde çalışan işçiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Kamu veya özel sektörde sürekli olarak çalışan tarım işçileri, genel nitelikli 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu hükümlerine tabidirler. Bunun dışında kalan süreksiz

⁴⁸ Resmî Gazete, 10 Haziran 2003, S. 25134.

⁴⁹ Resmî Gazete, 28 Şubat 2004, S. 25387.

⁵⁰ Resmî Gazete, 6 Haziran 2004, S. 25425.

tarım işçileri ve mevsimlik işçiler ise, 506 sayılı Kanun kapsamına alınmamışlardır. Gerçekten de, tarım işlerinin nitelik itibarıyla genellikle süreksiz ve mevsimlik olması, bu kesimde faaliyette bulunan işçilerin de sosyal güvenlik bakımından genel nitelikli sosyal güvenlik kanunları dışında özel bir sosyal güvenlik mevzuatına tabi olmalarını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk nedeniyle Türk hukukunda da tarım işçilerinin sosyal güvenliklerini düzenlemek amacıyla iki özel kanuni düzenleme kabul edilmiştir. Bu kanunlardan ilki, 1983 yılında kabul edilen 2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu'dur⁵¹. Bu kanun tarım işlerinde hizmet akdiyle süreksiz olarak çalışanların sosyal güvenliğinin sağlanması amacıyla kabul edilmiştir. Bu nedenle, gerek kamu gerekse özel sektörde süreksiz olarak çalışan tarım işçileri, sosyal güvenlik bakımından 2925 sayılı Kanun hükümlerine tabidirler. Ancak 2925 sayılı Kanun hükümlerinin büyük kısmı ve 2926 sayılı Kanunun tamamı, 16.06.2006 tarihinde kabul edilen 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır. Böylece tarım kesiminde kendi ad ve hesabına faaliyet gösteren kişiler de genel sağlık sigortası kapsamına alınmıştır.

Tarım Kesiminde Örgütlenme

Tarım kesiminde kamudan bağımsız ve üreticilere üretimden pazarlamaya kadar her safhada hizmet vermek üzere, kâr amacı gütmeyen örgütlerin oluşturulması, tarımsal üretimin desteklenmesi ve elde edilen ürünlerin pazarlanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Türk tarımında örgütlenme olgusu, amaçlarına uygun bir şekilde uygulamaya geçirilememekte ve bu konudaki çalışmalar da başarısız kalmaktadır. Bu başarısızlıkların temelinde ise, yapısal özelliklerden kaynaklanan olumsuzluklar yatmaktadır.

Tarımsal işletmelerin küçük ve dağınık olması; finansman ve bilgi kaynaklarına erişimlerinin yeterli olmaması, pazarlama kanallarında aracı fazlalığı, üreticilerin iç ve dış piyasalara yönelik ürün taleplerini ve fiyatları yeterince takip edememeleri gibi nedenler, tarım kesiminde örgütlenme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmaktadır. Tarım kesiminde üreticilere girdi sağlamak ve pazarlama hizmeti sunmak amacıyla çok sayıda kooperatif ve birlik kurulmasına rağmen, bunların hedef kitleye ulaşmasında dağınıklık ve yetki karmaşası yaşanmaktadır. Bu ve benzeri nedenlerle, mevcut örgütlenme düzeyinin üretimden pazarlamaya kadar her aşamada yetersiz kalması, kooperatifçilik dışında, AB üyesi diğer birçok ülkede olduğu gibi farklı bir üretici örgütlenmesi sisteminin kurulmasını zorunlu kılmıştır. Bu amaçla 2004 yılında 5200 sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu⁵² kabul edilmiştir.

5200 sayılı Kanun, küçük ölçekli ve aile işletmesi şeklinde faaliyet gösteren üreticilerin daha büyük ölçeklerde faaliyetlerini yürütmesi; üretimden pazarlamaya kadar olan safhalarda verim, gelir ve maliyetler açısından avantajlı bir konuma getirilmesi ile Devletin üretici kitleye yönelik politika ve uygulamaları daha kolay ve etkin olarak yerine getirmesini amaçlamaktadır. AB üyesi ülkelerde olduğu gibi örgütlenmenin ziraat odaları, kooperatifler ve üretici birlikleri şeklinde ve birbirine

⁵¹ Resmî Gazete, 20 Ekim 1983, S. 18197.

⁵² Resmî Gazete, 6 Temmuz 2004, S. 25514.

alternatif veya rakip olarak değil, birbirini tamamlayıcı nitelikte olması gerekmektedir. Birliklerin, daha çok dernek statüsüne yakın, belirli bir ürün veya ürün grubu bazında, üreticilerin kendi öncülüğünde kurulan ve kamudan bağımsız bir şekilde faaliyetlerini yürüten örgütler şeklinde yapılması, üreticiler açısından önem taşımaktadır.

Organik Tarım

Türkiye’de, 1980’li yıllardan itibaren bireysel düzeyde ve sadece ihracata yönelik başlayan ekolojik üretim faaliyetleri, bitkisel ve hayvansal ürün ihraç edilen ülkelerin yapmış oldukları hukuki düzenlemelerin etkisiyle, özel düzenlemelere tabi tutulması zorunluluğunu doğurmuştur. AB üyesi ülkeler başta olmak üzere diğer birçok hukuk sisteminde bitkisel ve hayvansal ürünlerin ekolojik yöntemlerle üretilmesine ilişkin ilke ve esaslar 1990’li yıllarda çıkarılan özel düzenlemelerle kabul edilmiştir.

Türk hukukunda konuya ilişkin ilk hukuki düzenleme Bitkisel ve Hayvansal Ürünlerin Ekolojik Metotlarla Üretilmesine İlişkin Yönetmelik⁵³ adı ile 1994 yılında kabul edilmiştir. Anılan Yönetmeliğin fiili olarak uygulanmaya başlanılan ekolojik üretim ihtiyaçları yerine uluslararası ticarete görülen ihtiyaçlar nedeniyle çıkarılması, konuyla ilgili sorunların çözümünde yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu yüzden 2002, 2003 ve 2004 yıllarında yönetmelikte peş peşe değişiklikler yapılmıştır. Ancak yapılan bu değişikliklerin de yetersiz kalması, organik tarımsal üretimi düzenleyen özel bir kanunun kabul edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu amaçla 2004 yılında, 5262 sayılı Organik Tarım Kanunu⁵⁴ kabul edilerek uygulamaya konulmuştur. Organik Tarım Kanunu, organik üretime ilişkin ilke ve esasların ilk defa özel bir kanuni düzenlemeye kavuşturulması, kontrol ve sertifikasyon hizmetlerinin yerine getirilmesi ve denetime ilişkin hususları düzenlemesi bakımından önem taşımaktadır.

5262 sayılı Kanun ile haksız rekabetin önlenmesine ilişkin hükümler getirilmiş; organik ürün piyasasının düzenlenmesi ve kontrol ve sertifikasyon hizmetlerinin AB standartlarına uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Tüm bu faaliyetleri koordine etmek amacıyla iki komitenin kurulması da bu kanunla öngörülmüştür. Bunlardan ilki organik tarımın geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapmak ve Bakanlık içi koordinasyon ve değerlendirme hizmetleri ile yetkilendirilmiş kuruluşların, kontrolör ve sertifikasyon hizmetlerini izlemek üzere Bakanlık bünyesinde kurulan Organik Tarım Komitesidir. İkincisi ise, organik ürünlerin ticaretini, tanıtımını, araştırmaları ve diğer organik tarım stratejilerini belirlemek ve Bakanlık dışı kurum ve kuruluşlarla koordinasyon ve izleme hizmetlerini yapmak üzere kurulan Organik Tarım Ulusal Yönlendirme Komitesidir. 5262 sayılı Kanunda, organik tarımsal üretim faaliyetlerini yürütenlerin, mevzuat hükümlerine uygun üretim yapmadıklarının tespit edilmesi halinde uygulanacak cezai yaptırımlarda düzenlenmiştir. Konunun kanunî bir düzenlemeye kavuşturulması ile organik üretimin sınırları belirlenmiş, kontrol ve sertifikasyon hizmetleri hukukî dayanağa kavuşturulmuş, bunların ihlali halinde cezai

⁵³ **Resmî Gazete**, 18 Aralık 1994, S. 22145.

⁵⁴ **Resmî Gazete**, 3 Aralık 2004, S. 25659. Kanunun uygulanmasını sağlamak amacıyla, Kanunda öngörülen Uygulama Yönetmeliği 10 Haziran 2005 tarih ve 25841 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak uygulamaya geçirilmiştir.

yaptırımlar öngörülerek organik tarımın uluslararası standartlarda gerçekleştirilmesi için önemli bir adım atılmıştır. AB tarafından gelişme potansiyeli yüksek bir sektör olarak değerlendirilen organik tarımın daha da yaygınlaştırılmasının hedeflemesi, bu kanunun önemini daha da arttırmaktadır. Diğer taraftan, Kanunun uygulanmasını sağlamak amacıyla, Kanunda öngörülen Uygulama Yönetmeliği de, 2005 yılında kabul edilerek uygulamaya geçirilmiştir.

Tarım Kesiminde Sigorta Uygulamaları

Kuraklık, don, sel ve dolu gibi doğal olayların afete dönüşmemesi için kurulan risk transfer sistemleri doğal olaylar sonucu meydana gelen risklerin, üreticilerin üzerinden alınması esasına dayanmaktadır. “Tarım sigortası” olarak ifade edilen bu sistemler, tarım ürünleri ve tarımsal mallar (bitkisel ürünler, hayvanlar, makineler, tesisler ve barınaklar) ile çiftçi ve diğer çalışanların yaşamının güvence altına alınmasını amaçlamaktadır. Tarım ürünleri ve tarımsal mallarla ilgili risklerin transferini konu alan tarım sigortaları tarihsel gelişim sürecinde ilk defa bitkisel ürünlerin dolu riskine karşı sigortalanması ile başlamıştır. Daha sonra kuraklık, don, sel gibi diğer riskler de sigorta kapsamına alınarak bitkisel ürünlerin birden fazla riske karşı korunması sağlanmıştır. Dolu, bölgesel düzeyde etkili olan bir risk olduğu için üreticiler tarafından daha az primlerle sigorta kapsamına alınabilmektedir. Buna karşılık, kuraklık, don, sel gibi risklerin hasarları çok büyük ve belirli bir bölgenin sınırlarını aşarak daha geniş alanlarda etkili olabileceği için primleri daha yüksektir. Prim miktarları çoğu zaman bir çiftçinin karşılayamayacağı miktarlara ulaşabilmektedir. Bu nedenle birden çok riskin sigorta kapsamına alındığı devlet destekli ürün sigortası uygulamalarıyla yüksek sigorta primleri ödemek zorunda kalan üreticiler, devlet tarafından ürün sigortası primi ile desteklenmektedir.

Türkiye’de yukarıda anılan riskler karşısında çiftçilerin uğrayacağı zararları telâfi etmek ve destek olmak amacıyla, 1948 yılında 5254 sayılı Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk Verilmesi Hakkında Kanun ve 1977 yılında 2090 sayılı Tabii Afetlerden Zarar Gören Çiftçilere Yapılacak Yardımlar Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Ancak, süreklilik taşımayan ve bir defaya mahsus doğal afet yardımlarının tarım kesiminin karşı karşıya kaldığı risklerin giderilmesinde yetersiz kaldığı ve doğal afetler sonucu ertelenen çiftçi borçlarının da devlet bütçesine önemli yükler getirdiği görülmüştür. Bu nedenle, üreticilerin riskler karşısında mağduriyetlerinin giderilmesi ve bu risklere karşı daha kalıcı çözüm yolunun sistemli bir şekilde işlemesi için farklı çözüm yolları araştırılmıştır. Araştırmalar sonucunda, AB uygulamaları da esas alınarak Türkiye’nin tarımsal yapısına uygun bir sigorta modelini oluşturmak için 2005 yılında 5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanunu⁵⁵ kabul edilmiştir.

5363 sayılı Kanun, öngörülen riskler nedeniyle üreticilerin uğrayacağı zararların tazmin edilmesini sağlamak üzere, tarım sigortaları uygulamasına ilişkin usul ve esasları belirlemektedir. Kanuna göre tarım sigortasının konusunu, her türlü bitkisel ürünler ve seralar, tarımsal yapılar, tarım alet ve makineleri ile çiftlik hayvanları oluşturmaktadır.

⁵⁵ **Resmî Gazete**, 21 Haziran 2005, S. 25852.

Tarım sigortası kapsamına giren riskler ise kuraklık, dolu, don, sel, taban suyu baskını, fırtına, hortum, deprem, heyelan, yangın, kaza ve zararlılar ile hayvan hastalıklarının neden olacağı zararlardır. Ayrıca tarım sektörü bakımından önemli görülecek diğer riskler de bu kapsamda değerlendirilmiştir.

5363 sayılı Kanun kapsamındaki risklerin teminat altına alınması, standart sigorta poliçelerinin belirlenmesi, hasar organizasyonları, aktüerya çalışmaları, tazminat ödemelerinin yapılması, reasürans teminatının sağlanması, tarım sigortalarının geliştirilmesi, yaygınlaştırılması ve izlenmesi ile diğer teknik hizmetlerin yürütülmesi amacıyla Tarım Sigortaları Havuzu kurulmuştur. Havuzun işletilmesine ilişkin her türlü faaliyetler, havuza katılan sigorta şirketlerinin eşit oranda pay sahibi olacağı anonim şirket statüsünde kurulan Şirket tarafından yürütülmektedir. Tarım sigortası havuzuna dâhil olan özel sigorta şirketleri, Kanun kapsamında tarım sigortaları alanında elde ettikleri primin tamamını havuza ödemekte ve ödedikleri bu primler için komisyon almaktadırlar. Bu nedenle, havuzun yönetiminin de anılan bu şirketlere verilmesi isabetli bir çözüm olmuştur. Ayrıca, havuzun yönetimini üstlenen Anonim Şirketin uygulamalarının her türlü denetimi Tarım ve Köyişleri Bakanlığınca gerçekleştirilmektedir. Diğer taraftan, tarım sigortaları havuzuna devlet tarafından taahhüt edilecek hasar fazlası destek miktarları da Bakanlar Kurulu tarafından her yıl düzenli olarak belirlenmektedir. 2010 yılı için; %75 ile %150 arasında kalan kısmı için %18 oranında, % 150'yi aşan kısmı için ise %33 oranında, münhasıran don riski ile ilgili olarak %200'ü aşan kısmı için tamamı itibarıyla hasar fazlası desteği taahhüt edilmiştir⁵⁶.

Tarım Alanında Fikrî Mülkiyet Haklarının Korunması

Tarım sektörünün uluslararası gelişmelerle uyum sağlayabilmesi; modern teknolojileri kullanması, yeni teknolojileri üretecek bilgilere kolayca ulaşması ve uluslararası alanda rekabet gücünü kazanmasına bağlıdır. Türk tarımının bu imkânlarla kavuşabilmesi ise uluslararası uygulamalarla uyumlu bir fikrî ve sınaî mülkiyet hakları sisteminin kurulması ve bu konudaki altyapının oluşturulması ile mümkündür. Bu amaçlara ulaşabilmek ve fikrî ve sınaî mülkiyet sistemi çerçevesinde tarımsal ürün çeşitleri üzerindeki hakların korunmasını sağlamak üzere, 2004 yılında, 5042 sayılı Yeni Bitki Çeşitlerine Ait İslahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun⁵⁷ kabul edilmiştir. Kanun hazırlanırken, Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunması Uluslararası Sözleşmesinin (*International Convention for the Protection of New Varieties of Plants*) 1991 yılı metni ile Avrupa Birliğinin 2100/94, 1768/95 ve 2470/96 sayılı Direktifleri esas alınmıştır.

5042 sayılı Kanunun amacı, yurt içinde bitki ıslahçıların çeşit geliştirmesini özendirerek, yeni çeşitlere ait ıslahçı haklarının korunmasını sağlamak ve aynı zamanda, karşılıklılık ilkesi uyarınca, ülkemiz ıslahçılarına koruma sağlayan diğer ülke

⁵⁶ Bkz., **Resmî Gazete**, 4 Mart 2010, S. 27511.

⁵⁷ **Resmî Gazete**, 8 Ocak, S. 25347.

ıslahçıların haklarını da koruma altına almaktır⁵⁸. Böylece yeni bir çeşit geliştiren kişi veya kuruluşların emek, zaman, materyal veya para gibi harcamalarını karşılama imkânı yanında daha sonraki çalışmaları için yeterli desteği bulma imkânı sağlanmaktadır. 5042 sayılı Kanun ile yeni çeşitlerin çoğaltım materyallerinin ticareti konusunda çeşit ıslahçılarına ait haklar korunarak rekabet ortamı yaratılması, yeni ve üstün vasıflı bitki çeşitlerinin ıslah edilmesi için finansal kaynaklar ve imkânlar sağlanarak bitki çeşitlerinin ıslah edilmesi de teşvik edilmektedir.

5042 sayılı Kanunun kabul edilmesiyle özel sektörün de bitki ıslah faaliyetlerine yönelmesi amaçlanmıştır. Çünkü ıslahçı haklarının koruma altına alındığı ülkelerde kamu sektörü yetiştiriciliğinden özel sektör yetiştiriciliğine doğru bir eğilim gözlemlenmektedir. Böyle bir durumda kamu kuruluşları, özel sektör kuruluşlarının faaliyette bulunmak istemediği ekonomik olmayan ancak gerekli olan konularda ıslah faaliyetlerinde de bulunabilecektir. Kanun'un kabul edilmesinde AB'nin de önemli etkileri bulunmaktadır. Gerçekten de, Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliğinin oluşturulmasına ilişkin 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararının, 8 sayılı ekinin 6. maddesi gereğince, bu kararın yürürlüğe girişinden itibaren üç yıl içinde yeni bitki türlerinin korunması hakkında kanunu hazırlayarak yürürlüğe koyması konusunda taahhütte bulunulmuştur. Fikrî ve sınaî mülkiyet hakları içerisinde yer alan bu Kanunun yürürlüğe girmesiyle anılan taahhütte yerine getirilmiştir. Ayrıca AB'ne uyum kapsamında yeni bitki türlerinin korunması konusunda hukukî düzenleme yapılması ve Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunması İçin Uluslararası Birlik Sözleşmesine (*Union internationale pour la protection des obtentions végétales*=UPOV) katılımın sağlanması konularında da Türkiye'nin taahhütleri ve yükümlülüğü bulunmaktadır⁵⁹. Bu nedenle 5042 sayılı Kanunun kabul edilmiş olması, UPOV Sözleşmesine katılımın ön şartının da gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir⁶⁰.

Tarım Kanunu

Tarım politikaları, uzun vadeli stratejilere dayandırılmadığı ve kısa dönemli plânlara göre yürütüldüğünde tarım sektörünün yapısal sorunlarının çözümü mümkün olamamaktadır. Türkiye'de uygulanan tarım politikaları kısa süreli plânlara bağlı kaldığından yapısal sorunların çözümünde yetersiz kalmış ve AB'ne uyum sürecinde tarım politikalarının uzun vadeli bir temele dayandırılması zorunluluğu doğmuştur⁶¹.

2001-2005 yıllarını kapsayan 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Çerçeve Tarım Kanununun ve yine AB müktesebatının üstlenilmesine ilişkin Ulusal Programda da

⁵⁸ Geniş bilgi için bkz., Ayşe Odman Boztosun, **Islahçı Hakkı**, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2006, s. 95 vd.; Mustafa Tüysüz, **Yeni Bitki Çeşitleri Üzerindeki Islahçı Hakkı: Fikri Mülkiyet Hakları Çerçevesinde**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2007, s. 37 vd.

⁵⁹ **Ibid.**, s. 56 vd.

⁶⁰ **Resmî Gazete**, 17 Mart 2007, S. 26465. 5601 sayılı Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunması Uluslararası Sözleşmesine Katılımın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun ile Türkiye UPOV Sözleşmesini benimsemiştir.

⁶¹ Ankara Ticaret Odası / Türkiye Ziraatçılar Derneği, **60 Soru, 60 Cevap: Türkiye Tarımı, Sorunları ve Çözüm Önerileri**, Ankara: ATO Yayınları, 2004, s. 39 vd.

ortak piyasa düzeni çerçeve kanununun zaman kaybetmeksizin kabul edilmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir. Bu nedenle, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanması, uzun vadeli ve sürdürülebilir tarım politikalarının uygulanabilmesi, tarım sektörü ve kırsal kesimin geliştirilerek rekabetçi bir yapıya kavuşturulması gibi temel politikaların ilkelerini belirleyen bir çerçeve “Tarım Kanunu” ihtiyacı doğmuştur. Tüm bu ihtiyaçlar ve taahhütler dikkate alınarak, tarım sektörünün uzun vadeli politikalarla geliştirilip sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması amacıyla hazırlanan 5488 sayılı Tarım Kanunu⁶² 2006 yılında kabul edilmiştir. Çerçeve kanun özelliği taşıyan Tarım Kanunu bugüne kadar hukuki düzenlemeye konu olmadığı için sürekli belirsizlikler yaşanan tarım politikalarının amaçlarını, ilkelerini ve önceliklerini açıkça belirlemiştir.

5488 sayılı Kanunda (m. 4) tarım politikalarının amaçları aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir:

1. Tarımsal üretimin iç ve dış talebe uygun bir şekilde geliştirilmesi,
2. Doğal ve biyolojik kaynakların korunması ve geliştirilmesi,
3. Tarımsal verimliliğin artırılması,
4. Gıda güvencesi ve güvenliğinin güçlendirilmesi,
5. Üretici örgütlerinin ve tarımsal piyasaların güçlendirilmesi,
6. Kırsal kalkınma yoluyla tarım kesiminin refah düzeyinin yükseltilmesi.

5488 sayılı Kanunda (m. 5) tarım politikaları uygulanırken dikkate alınması gerekli temel ilkeler de aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir:

1. Tarımsal üretim ve kalkınmada bütüncül yaklaşım.
2. Uluslararası taahhütlere uyum.
3. Piyasa mekanizmalarını bozmayacak destekleme araçlarının kullanımı.
4. Örgütlülük ve kurumsallaşma.
5. Özel sektörün rolünün artırılması.
6. Sürdürülebilirlik, insan sağlığı ve çevreye duyarlılık.
7. Yerinden yönetim ve katılımçılık.
8. Şeffaflık ve bilgilendirmek

Tarım politikalarının öncelikleri de toplam 15 madde halinde tek tek sayılmak suretiyle belirlenmiştir (m. 6). 15 madde halinde özetlenen bu öncelikler, Türkiye’de tarım kesiminin özellikle AB ortak tarım politikasına uyum çerçevesinde çözüme kavuşturulması gereken sorunlarını ortaya koymaktadır.

⁶² Resmî Gazete, 25 Nisan 2006, S. 26149.

Tarım Kanununda çiftçi eğitimi, yayım ve danışmanlık hizmetleri ile biyolojik çeşitlilik, genetik kaynakların korunması ve biyogüvenliğin sağlanmasına ilişkin düzenlemelere de yer verilmiştir. Tarım Kanunu ile belirlenen ulusal tarım politikaları çerçevesinde çalışmalar yapmak üzere ürün bazında üreticiler, tüccarlar, sanayiciler ve bunların oluşturdukları birlikler ile kamu ve araştırma kurumları, meslek odaları ve dernekler bir araya gelerek tüzel kişiliğe haiz ürün konseylerinin kurulmasına da imkân tanınmıştır. Bu nedenle değişik tarihlerde kabul edilen yönetmeliklerle, Çay, Fındık, Pamuk, Süt, Turunçgil ve Zeytin Konseylerinin kuruluş ve çalışma esasları belirlenmiştir. Bu yönetmeliklerle hukukî alt yapı oluşturulduktan sonra, anılan ürünler bazında ürün konseyleri kurulmuştur.

5488 sayılı Kanunda, üretici örgütleri yanında, sözleşmeli üretim, tarım havzalarının belirlenmesi ve bu alanların idaresine ilişkin esaslar ile kırsal kalkınma politikalarının temel ilkeleri de belirlenmiştir. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, tarım sektörü ile ilgili politikaların tespit edilmesi, plânlanması, her türlü tarımsal araştırmanın yapılması, koordinasyonu ve uygulanmasından sorumlu tek kuruluş olarak yetkilendirilmiştir.

Tarımsal Destekler

Tarım Kanununun getirdiği en önemli yenilik ise, bugüne kadar çok farklı şekillerde ve değişik adlarla uygulanmakta olan tarımsal desteklere ilişkin ilkelerin açık bir şekilde kanunî düzenlemeye kavuşturulmasıdır. Kanunda, tarımsal desteklemelere ilişkin her türlü faaliyeti idare ederek aşağıda sayılan görevleri yerine getirmekle görevli Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulu'nun kurulması hükme bağlanmıştır:

1. Her yıl destekleme programlarının esaslarını ve araçlarını tespit ederek, bunların bütçe ödenek ihtiyaçlarını belirlemek, ilgili kuruluşlara teklif etmek,
2. Değişen ulusal ve uluslararası koşullara göre destekleme programlarında yapılacak düzenlemeleri belirlemek,
3. Desteklerle ilgili gerekli mevzuat düzenlemelerini izlemek ve değerlendirmek,
4. Kamu kurum ve kuruluşlarınca uygulanan destekleme programlarında kuruluşlararası koordinasyonu sağlamak.

Uygulanan tarımsal desteklerin amacı; tarım sektörünün öncelikli problemlerinin çözümüne katkıda bulunmak, uygulanan politikaların etkinliğini artırmak ve sektörün bu politikalara uyumunu kolaylaştırmaktır. Bu nedenle, tarımsal destekleme politikaları, ekonomik ve sosyal etkinlik ve verimlilik koşullarını sağlayacak programlarla birlikte uygulanmaktadır. Ödemeler ise, bütçe imkânları çerçevesinde ve programların niteliğine bağlı olarak, gerekli denetim ve kontrollerin tamamlanmasından sonra ödenir. Tarımsal destekleme programlarının belirlenmesinde dikkate alınacak ilke ve stratejiler ise aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

1. Tarım politikalarının amaçlarına ulaşılmasına katkıda bulunması,
2. Avrupa Birliği mevzuatı ve uluslararası taahhütler ile uyumlu olması,

3. Üreticilerin piyasa koşullarında faaliyetlerini yürütmesi,
4. Kullanılacak kaynağın, adil ve etkin bir şekilde üreticilere yansımaları sağlayacak yapıda olması,
5. Tarımın alt sektörlerinde dengeli bir dağılım göstermesi'dir.

Tarımsal desteklemelere ilişkin olarak Tarım Kanununda yer alan diğer önemli bir düzenleme de, destekleme araçlarının kapsam ve sınırlarının da ayrıntılı olarak düzenlenmesidir. Kanun kapsamında uygulanması öngörülen tarımsal destekleme araçlarını,

1. Doğrudan gelir desteği,
 2. Fark ödemesi,
 3. Telâfi edici ödemeler,
 4. Hayvancılık destekleri,
 5. Tarım sigortası ödemeleri,
 6. Kırsal kalkınma destekleri,
 7. Çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı destekleri,
 8. Diğer destekleme ödemeleri,
- şeklinde sıralamak mümkündür.

Sonuç

Türk tarım hukukunda gerek AB mevzuatına uyumun sağlanması gerekse uluslararası taahhütlerin yerine getirilmesi amacıyla son 15 yılda hukukî düzenlemeler bakımından önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Söz konusu hukukî düzenlemeler, tarım kesiminin uzun yıllardır devam eden ve çözüm bekleyen yapısal sorunlarının fark edilmeye başlanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Ancak bu düzenlemeler incelendiğinde, içerik olarak tarım kesiminin yapısal sorunlarını çözme konusunda yeterli olmakla birlikte, bu düzenlemelerin uygulamaya aktarılması konusunda ciddi olumsuzlukların yaşandığı görülmektedir.

Bu olumsuzluklardan ilki, kanunî düzenlemelerin uygulamaya aktarılması için öngörülen yönetmelik ve tüzük gibi düzenleyici mevzuatın oluşturulamamasıdır. Örneğin, Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanununda, Tarım Kanununda ve diğer Kanunlarda öngörülen yönetmelik ve tüzüklerin büyük bir kısmı henüz uygulamaya konulamamıştır. Kanunla öngörülen tüzük ve yönetmeliklerin kabul edilmemesi bu kanunların uygulamaya aktarılmasını zorlaştırmakta, hatta imkânsızlaştırmaktadır.

Kanunî düzenlemelerin uygulamaya aktarılamamasında etkili olan diğer bir olumsuzluk, kurumsal yapıların öngörülmemesidir. Tarım kesimiyle ilgili bütün kanunlarda Tarım ve Köyşleri Bakanlığı yetkili kuruluş olarak kabul edilmekle birlikte, Bakanlık bünyesinde, bu konularla ilgili yetkili ve sorumlu birimler oluşturulamamıştır.

Bu durum, “kanun çıkarmış olmak için kanun yapma” olgusunu ön plâna çıkarmaktadır. Bu nedenle, hukukî düzenlemelerin amacına uygun ve etkili bir şekilde uygulanabilmesi için “uygulayıcı” konumundaki idarî yapıların oluşturulması ve bu idarî yapıların kararlılığı vazgeçilmez bir zorunluluktur. Diğer taraftan tarım kesimine yönelik hukukî düzenlemeler yapılırken tarımsal yapının mevcut sorunları dikkate alınarak, öncelikle bunların çözümü sağlanmalı ve daha sonra AB ortak tarım politikasına uyum için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Bu bakımdan öncelikle, 5403 sayılı Kanunun öngördüğü tüzük ve yönetmelikler zaman kaybetmeksizin kabul edilerek, tarım arazisi sınıflama sisteminin esasları ve mevcut tarımsal arazi varlığı kesin sınırları ile belirlenmelidir. Tarım arazilerinin parçalanması kesin olarak yasaklanmalı ve bir ailenin bile geçimini sağlayamayacak kadar parçalanmış tarım arazilerinin toplulaştırılmasına ilişkin uygulamalar başlatılmalıdır. Aynı şekilde, tarım kesimin en önemli sorunlarından bir diğeri olan örgütlenme ve pazarlama sorunları da kalıcı bir şekilde çözüme kavuşturulmalıdır. Çünkü tarım kesiminin yapısal sorunları çözülmeden, AB’ne uyum amacıyla değişik hukukî düzenlemelerin kabul edilmesi somut bir fayda sağlamamaktadır.

Kaynakça

- Suat AKSOY, **Tarım Hukuku**, Ankara: A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Ankara Ticaret Odası / Türkiye Ziraatçılar Derneği, **60 Soru, 60 Cevap: Türkiye Tarımı, Sorunları ve Çözüm Önerileri**, Ankara: ATO Yayınları, 2004.
- İbrahim Orkun ATALAY, “Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası”, **Kazancı Hukuk İşletme ve Maliye Bilimleri Dergisi**, Sayı: 2, Ağustos 2004.
- Veysel BAŞPINAR, **Türk Medeni Kanunu ve Yeni Gelişmeler Karşısında Tarım İşletmelerinin Tahsisi**, Prof. Dr. Fikret Eren’e Armağan, Ankara: Yetkin Yayınları, 2006.
- Ömer Lütfi BARKAN, **Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.
- Ayşe Odman BOZTOSUN, **İslahçı Hakkı**, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2006.
- Halil CİN, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1969.
- Halil CİN, Mehmet Handan SURLU, **Türk Hukukunda Mera Yaylak Kışlaklar ve Mera Kanunu Şerhi**, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2000.
- Fikret EREN, Veysel BAŞPINAR, **Toprak Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2007.
- Francesco GALGANO, Giovannella Mendici TABET, **Principi di Diritto Agrario**, Bologna: Libri dell'editore: Zanichelli, 1999.
- Christian GRIMM, **Agrarrecht**, München: C.H. Beck Verlag, 1995.

- Mehmet KILIÇ, “4857 Sayılı Yeni İş Kanunu Kapsamında Tarım İşçilerinin Hukuki Durumu”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Cilt 12, No 1, 2006.
- Mehmet KILIÇ, **Tarım Arazilerinin Amaç Dışı Kullanımının Hukuki ve Sosyo-Ekonomik Durumu: Çorum İli Merkez İlçesi Toprak Sanayi İşletmeleri Örneği**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2008.
- Joseph MCMAHON, **Law of the Common Agricultural Policy**, London: Longman, 2000.
- Sefer ŞENER, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 7, 2004/1.
- George TURNER, Klaus WERNER, **Agrarrecht Ein Grundriß**, Stuttgart: 1998, 2. Auflage.
- Türkiye İstatistik Yıllığı**, TÜİK, Ankara, 2007.
- Mustafa TÜYSÜZ, **Yeni Bitki Çeşitleri Üzerindeki İslahçı Hakkı: Fikri Mülkiyet Hakları Çerçevesinde**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2007.
- John Anthony USHER, **EC Agricultural Law**, Oxford: Oxford University Press(UK), 2001.
- Aydın ZEVKLİLER, **Türk Miras Hukukunda Tarımsal İşletmelerin Tahsisi**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1970.